

Rozumienie metafor językowych przez osoby o cechach neurotycznych i potencjalnych twórców

Anna Hebenstreit¹

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa

THE UNDERSTANDING OF VERBAL METAPHORS BY THE NEUROTIC PEOPLE AND POTENTIAL ARTISTS

Summary. The study compares the ability to understand sense and emotional tone of verbal metaphors by subjects with neurotic traits and people potentially creative. The concept of the understanding of a symbolic message, such as a metaphor, is referred to the process of de-semanticization. 61 subject, aged 19-21, took part in the research (31 subject with neurotic traits and 30 regarded as creative). In the initial selection of research groups two methods of measurement were used: Eysenck's Test EPQ-R Kruglanski's the Need for Closure Scale (NFCS). For the proper research the author's own method was applied. The material for analysis consisted of some selected metaphors from the anthology of poetry, such metaphors that are not in colloquial use or emotionally tainted. The findings confirmed the presumption that neurotic subjects failed to understand the emotional tone to the metaphors, with regard to one of „verb” metaphors. The results signal also that there is a difference between groups as regards the interpretation of metaphors with reference to fear.

METAFORA JAKO ZJAWISKO PODDAJĄCE SIĘ ROZUMIENIU

Ze względu na swoją umowność i odległość znaczeniową umiejętność posługiwania się metaforą jest idealnym wykładnikiem zdolności twórczych jednostki (Lubart, Getz, 1997). W tym sensie w psychologii funkcjonuje pojęcie metafory jako stymulatora twórczości, czyli *procesu* wiodącego do uzyskania nowego, oryginalnego pomysłu. Natomiast w literaturoznawstwie metaforyzowanie rozumiane jest raczej jako *stan* – cel aktywności twórczej (Cohen, 1979). Niezależnie jednak od tego, jakim celem ma służyć metafora, z pewnością dla obu tych dziedzin wiedzy wspólny jest wysiłek semantyzacyjny osób generujących i rozumiejących metaforę, czyli odpowiednio jej twórcy i odbiorcy. Według Porębskiego (1980), każde dzieło zawiera swoją warstwę przedmiotową (referencyjną, denotacyjną), przedstawiającą pewien temat, i konotacyjną, w której temat ten uczestniczy w akcie komunikacji między twórcą a odbiorcą. W zależności od indywidualnych cech tych dwóch pozostających w interakcji osób sugeruje on różną interpretację dzieła.

Przedmiotem niniejszej pracy jest rozumienie metafor, które są jednym ze składników wykonawczych procesu twórczego, a więc jako takie nie mają immanentnego znaczenia. Balcerzan (1980) wskazuje na związek, a nawet jednolitą naturę metafory i interpretacji. Postuluje podwójność, czyli odwracalność metafory. Nie może ona istnieć bez odbioru, czyli rozumienia.

Zgodnie z badaniami Seitz (1997), zdolność rozumienia metafor jest ciągłym procesem, rozwijającym się dynamicznie w toku rozwoju ontogenetycznego. Autor badań analizował tę zdolność w odniesieniu do rozumienia metafor, uzasadniając swój wybór tym, że metafora stanowi „sedno twórczego myślenia” (*a kernel of creative thought*), zaś myślenie metaforyczne w najpełniejszy sposób łączy różne dziedziny „o charakterze zmysłowym (perceptualnym), emocjonalnym (afektywnym) i poznawczym” (s. 347). Według Kozielskiego (1992), umysł jest zdolny nie tylko asymilować informacje zewnętrzne, ale również umie je tworzyć – formuje nowe struktury abstrakcyjne, nowe konstrukcje techniczne i nowe projekty autokreacyjne.

Podczas gdy do myślenia przebiegającego w warunkach normalnych wystarcza operowanie kategoriami istniejącymi w świecie realnym, myślenie twórcze (w tym wypadku metaforyczne) wymaga spostrzegania podobieństw pomiędzy odmiennymi kategoriami. Oba rodzaje myślenia mają swój początek już w niemowlęctwie. Początkowo zdefiniowane są biologicznie, natomiast późniejszy ich rozwój jest przede wszystkim wynikiem rozwoju myślenia, mowy i procesów kategoryzacji. Myślenie metaforyczne zawiera zdolności do łączenia psychicznych i fizycznych właściwości obiektu oraz do porównywania abstrakcyjnych właściwości dwóch różnych rzeczy niepodobnych fizycznie. Metafora jest wyznacznikiem twórczości, ponieważ angażuje zdolność rozumienia jako poszukiwania jedności w różnicach. Lakoff i Johnson (1988) zasugerowali, że zdolność posługiwania się metaforami (wpisanymi na stałe w język potoczny i funkcjonującymi w nim na zasadzie utartych zwrotów) wpływa na to, jak dorośli konstruują i jak wykorzystują swoje systemy pojęciowe

¹ Adres do korespondencji: Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, ul. Podleśna 61, 01-673 Warszawa.

ANNA HEBENSTREIT

w zrozumieniu rzeczywistości. Można powiedzieć, że nasze codzienne doświadczenia zbudowane są na metaforycznych podstawach.

Teoria psychicznej reprezentacji emocji

Zdolność posługiwania się metaforą proponuję wyjaśnić w świetle koncepcji psychicznej reprezentacji emocji (Maruszewski, Ścigala, 1995).

Kody obrazowe stanowią najbardziej podstawową część reprezentacji emocji. Następnie, dzięki opanowaniu mowy, emocje uzyskują swoje *etykiety werbalne*. Gdy język staje się narzędziem operacji intelektualnych, tworzy się również reprezentacja w *kodzie abstrakcyjnym*. Podział ten odpowiada opisanym przez Obuchowskiego (1970) trzem poziomom kodów orientacji: monokonkretnych, polikonkretnych i hierarchicznych. Kody polikonkretnie odpowiadają w tym ujęciu kodom werbalnym, kody hierarchiczne zaś – kodom abstrakcyjnym (tamże).

Kody hierarchiczne mają związek z antycypacją twórczą (wytwarzaniem koncepcji przyszłości niekoniecznie opartej na indywidualnym doświadczeniu). Aby dane pojęcie mogło zostać użyte w kodzie hierarchicznym, musi istnieć co najmniej jedno inne pojęcie o takim samym znaczeniu, ale innym zakresie (np. czerwień – purpura). Dzięki temu każde pojęcie może łączyć się z dowolnym innym w organizację hierarchiczną.

Desemantyzacja (por. rys. 1) jest procesem umożliwiającym zmianę czy weryfikację uprzednio stworzonych znaczeń dla danej sekwencji zdarzeń emocjonalnych czy dla pewnego zakresu doświadczenia emocjonalnego podmiotu. Do zrozumienia tonu emocjonalnego metafory konieczne jest więc nie tylko odwołanie się do własnego doświadczenia, ale również jego restrukturalizacja.

Rys. 1. Poziomy reprezentacji emocji
(pismem półgrubym wyróżniono procesy uruchamiane przy rozumieniu metafor językowych – za: Maruszewski, Ścigala, 1995, s. 248)

Desymbolizacja to proces zaangażowany w odczytywanie metafor i symboli (na ich poziomie obrazowym). Ze względu na swoją ikoniczność, niekonwencjonalność i brak jakiegokolwiek relatywizmu kulturowego może on być procesem wspomagającym desemantyzację (to, co metaforyczne, przekładamy na obrazy, a następnie słowa). Rozumienie metafor będzie się zatem opierało na procesie desemantyzacji znaczeń zawartych w kodzie abstrakcyjnym, desymbolizacji (wykorzystanie aspektu wizualności metafory językowej) i wizualizacji. Operacja uzewnętrznia się zaś w procesie werbalizacji, za pomocą którego sens metafory jednostka może wyrazić w słowach. W niniejszym artykule podejmuję problem posługiwania się powyższymi kodami w celu zrozumienia metafory językowej przez osoby przeżywające negatywne stany emocjonalne.

EMOCJE NEGATYWNE JAKO INHIBITOR TWÓRCZOŚCI

Obuchowski (1985) podkreśla, że emocja negatywna jest procesem generowanym w sytuacji niepowodzenia lub zagrożenia. Kody konkretne dają większą szansę wykorzystania doświadczenia konkretno-abstrakcyjnego w celu przezwyciężenia takich sytuacji. Życie w stanie ciągłego napięcia i stresu motywuje więc do posługiwania się kodem konkretnym. Jedynie warunki pełnego bezpieczeństwa, opanowania sytuacji i powodzenia sprzyjają posługiwaniu się kodami abstrakcyjnymi – rolę „włącznika” zaś pełni tu proces emocji dodatniej. Ludzie poddawani nieustannie traumatyzującym doświadczeniom zostają na nie uwarunkowani do tego stopnia, że reagują ujemnymi emocjami na wiele sytuacji podobnych do tych, które były źródłem ujemnych doświadczeń lub towarzyszyły im przypadkowo. Jest to efekt generalizacji emocji. Zgodnie z teorią kod–emocje, nasilenie emocji ujemnych prowadzi do funkcjonalnego wyłączenia kodów hierarchicznych (por. rys. 2)

Rys. 2. Poziom aktywacji wyrażany jest poprzez nasilenie emocji negatywnych i pozytywnych. Jeśli zawęzić pojęcie aktywacji do aktywacji twórczej, to pierwsze z tych emocji będą nań działały hamująco, a drugie – motywująco.

Ponieważ kody hierarchiczne utożsamiane są z kodem abstrakcyjnym, wynika z tego, że lęk blokuje również procesy semantyzacji i desemantyzacji zachodzące pomiędzy kodem abstrakcyjnym a werbalnym. Przedmiotem badań służących mojej pracy są osoby o cechach neurotycznych. Neurotyzm traktuję na użytek tej pracy nie jako pojęcie kliniczne, ale raczej jako zespół pewnych cech charakteryzujących osobowość. W literaturze przedmiotu, np. u Horney (1993a; 1993b; 1994), pojęcia neurotyzmu i nerwicy często używane są wymiennie i utożsamiane ze sobą. Klinicznie nerwica definiowana jest jako „nie obejmujące podstawowych funkcji osobowości, czynnościowe zaburzenie psychiki, w którym chory zdaje sobie sprawę ze swego stanu i bo-

ROZUMIENIE METAFOR JĘZYKOWYCH

leśnie go przeżywa” (Sillamy, 1994, s. 172). W mojej pracy oparłam się natomiast na koncepcji neurotyczności według Eysencka (1960). Neurotyzm to według niego wymiar osobowości na continuum stabilność–labilność emocjonalna. Nie stanowi on *per se* zaburzenia, jest jedynie pewną właściwością typologiczną, utożsamianą z emocjonalnością.

CEL BADAŃ

W artykule próbuję odpowiedzieć na pytanie, czy możliwości jednostki neurotycznej co do zdolności rozumienia metafor literackich różnią się od możliwości osób powszechnie uznanych za twórcze, a jeśli tak, to na czym ta różnica polega.

Wskazałam powyżej, że rozumienie metafory opiera się na procesie desemantyzacji znaczeń zawartych w kodzie abstrakcyjnym, a więc pośrednio wiąże się z właściwym odczytywaniem ładunku emocjonalnego metafory i odwoływaniem się w tym zakresie do własnych emocjonalnych doświadczeń. Neurotyk jako osoba cechująca się znacznym nasileniem emocji negatywnych (w tym lęku jako emocji prymarnej) i skupiająca całą uwagę na własnym zagmatwanym świecie doznań wewnętrznych powinna więc przejawiać wyraźne zahamowanie zdolności twórczych oraz utrudnienia w rozumieniu emocjonalnie metafor należących do cudzego świata doznań wewnętrznych.

W niniejszym artykule weryfikowane będą następujące hipotezy:

1. Osoby o cechach neurotycznych będą wykazywały trudności w rozumieniu sensu przedstawionych im metafor literackich. Przejawi się to brakiem jakiegokolwiek interpretacji bądź też podaniem interpretacji nieprawidłowej.
2. Osoby o cechach neurotycznych w porównaniu z osobami twórczymi będą błędnie rozpoznawały ton emocjonalny poszczególnych metafor literackich. Może się to przejawiać w myleniu ze sobą emocji przeciwstawnych (metafora powszechnie uznana za „smutną” zostanie określona mianem „radosnej” i *vice versa*).

METODA BADAŃ

Przebieg badań

Badania przebiegały w dwóch etapach.

Etap pierwszy (o charakterze selekcyjnym) miał na celu wyłonienie grupy eksperymentalnej (neurotycznej) i grupy kontrolnej (twórczej) na podstawie Kwestionariusza EPQ-R Eysencka (pomiar neurotyzmu) i Skali Potrzeby Domknięcia Poznawczego (pomiar zdolności twórczych oparty na założeniu, że wysoka potrzeba domknięcia poznawczego, czyli niski wynik w skali, koreluje ujemnie z twórczością). Opisane powyżej testy wypełniło 96 uczniów klas maturalnych II Liceum Ogólnokształcącego w Poznaniu i 40 studentów I roku Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu.

Etap drugi obejmował interpretację przez osoby badane czterech zwrotów metaforycznych (metafor językowych) o średnim stopniu trudności ich zrozumienia oraz wyrazistym tonie emocjonalnym, spełniających ponadto kryterium „dobrej metafory”.

Konstrukcja metody badawczej

Spośród 233 metafor znalezionych w antologiach poezji wybrałam 50, kierując się następującymi kryteriami: nie są to metafory funkcjonujące w rozumieniu potocznym; nie pochodzą z krańców *continuum* podobieństwa między obiektami (Nęcka, 1987), to znaczy nie są ani dosłowne, ani nonsensowne (metafory na średnim poziomie abstrakcji); składają się z nie mniej niż 2 i nie więcej niż 4 wyrazów; nie są „zimne” emocjonalnie („hydrauliczne”); proporcjonalnie (25: 25) są to metafory określające czynności (dalej będę je nazywać *czasownikowymi*) i obiekty (dalej będę je nazywać *rzeczownikowymi*).

Listę wyselekcjonowanych 50 metafor otrzymało 5 niezależnych sędziów kompetentnych (studentów różnych kierunków) z instrukcją oceny każdej z metafor pod względem jej jakości na skali 1-5, gdzie 1 oznaczało bardzo złą, a 5 bardzo dobrą metaforę.

Po obliczeniu średniej jakości dla każdej z metafor wybrałam 6 metafor uznanych przez sędziów kompetentnych za najlepsze, w tym 3 czasownikowe i 3 rzeczownikowe.

W celu ustalenia, czy wybrane metafory są zrozumiałe, ich ton emocjonalny zwraca uwagę, a instrukcja jest czytelna, poddałam badaniom pilotażowym pięciu studentów różnych kierunków, polecając im zinterpretować 6 metafor na otrzymanym arkuszu. Przedstawiona im instrukcja brzmiała: „Napisz krótko, w 2-3 zdaniach, co oznacza dla Ciebie każdy z powyższych zwrotów. Chodzi mi o *jedną* interpretację każdego zwrotu”.

Po zapoznaniu się z odpowiedziami usunęłam z arkusza badawczego 2 spośród 6 metafor ze względu na to, że budziły one wśród badanych zbyt jednoznaczne skojarzenia (ich interpretacje były monotematyczne, mało oryginalne). Usunięte metafory to: *wicher rozpina suknie zimy*; *kromka twego ciała*.

Ostatecznie na arkuszu badawczym znalazły się następujące 4 metafory spełniające wymagane kryteria: *topić myśli w kubku kawy*; *zszywam siebie po kawałku* (metafory czasownikowe); *odciski słów*; *gromobicie ciszy* (metafory rzeczownikowe).

Osoby badane

Do grupy eksperymentalnej (neurotycznej) zaklasyfikowałam 31 osób spełniających następujące warunki: 28-42 punktów uzyskanych w skali neurotyzmu w teście EPQ-R oraz ponad 134 punkty uzyskane w Skali Potrzeby Domknięcia Poznawczego.

Konstruując grupę kontrolną (twórczą) założyłam, że poziom twórczości u studentów ASP będzie wyższy od przeciętnego. W celach kontrolnych poddałam jednak grupę 40 studentów obu powyższym testom. Ostatecznie w skład grupy kontrolnej weszło 30 osób, które uzyskały dolny pułap wyników w teście EPQ-R (8-34 punkty) oraz niski wynik uzyskany w Skali Potrzeby Domknięcia Poznawczego (105-163 punkty).

Przed przystąpieniem do badań właściwych istniały pomiędzy obiema grupami istotne różnice w poziomie neurotyzmu i twórczości (por. tabela 1).

ROZUMIENIE METAFOR JĘZYKOWYCH

Tabela 1.

Różnice w poziomie neurotyzmu i twórczości pomiędzy grupą eksperymentalną a kontrolną

	Średnia w grupie neurotycznej	Średnia w grupie twórczej	Wartość <i>t</i>
Neurotyzm (skala N)	34,73	21,57	8,68*
Twórczość (potrzeba domknięcia poznawczego)	156,33	147,85	2,16*

* wartość istotna statystycznie $p < 0,05$

Miejsce i warunki badań

Grupę eksperymentalną poddałam badaniom w warunkach klasowych, grupę kontrolną – podczas wspólnego dla całego roku wykładu. Badanie nie miało ograniczeń czasowych, pomimo to wszyscy badani poradzi sobie z nim w ciągu 15-20 minut. Przed badaniem obie grupy zostały poinformowane o ogólnej problematyce badań („poświęcone są one analizie zdolności twórczych”) oraz pełnej anonimowości, która im towarzyszy. Testy i arkusze należące do tej samej osoby badanej oznaczone były jednolitym kodem. Na żadnym z etapów nie udzieliłam wyjaśnień sugerujących, że przedmiotem moich badań są m.in. cechy neurotyczne, chcąc zminimalizować poziom lęku przed oceną u osób badanych.

Pomiar zmiennych

W celu dokonania pomiaru zmiennych zależnych posłużyłam się ponownie procedurą sędziów kompetentnych. Pięciu studentów V roku filologii polskiej piszących pracę magisterską w Katedrze Językoznawstwa Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej UAM w Poznaniu otrzymało 61 wypełnionych arkuszy badawczych. Ocenili oni wypowiedzi osób badanych zgodnie z instrukcją: „Załączam 60 arkuszy, na których każdy z badanych interpretował znaczenie czterech metafor. Proszę o zaznaczenie krzyżykiem na skali 1-5, w jakim stopniu każda osoba badana zrozumiała sens i ton emocjonalny poszczególnych metafor”.

Punkt 1 na skali oznaczał – nie rozumie wcale, 2 – rozumie słabo, 3 – rozumie w stopniu umiarkowanym, 4 – rozumie dość dobrze, 5 – rozumie w pełni².

² W celu zilustrowania charakteru pracy sędziów kompetentnych przytaczam w Aneksie przykładowe wypowiedzi osób badanych, które przez wszystkich sędziów zostały ocenione jednomyślnie.

Obliczanie wyników

Po zebraniu ocen sędziów kompetentnych dla każdej metafory obliczyłam odpowiednio średnią i medianę rozumienia sensu i tonu emocjonalnego. Na tym etapie wykluczyłam z grup kontrolnej i eksperymentalnej po jednej osobie ze względu na zbyt dużą rozpiętość uzyskanych przez nie wyników (brak jednorodności ocen sędziów kompetentnych).

WYNIKI BADAŃ I ANALIZA DANYCH

W celu zweryfikowania hipotez badawczych dotyczących rozumienia sensu i tonu emocjonalnego metafor przez osoby o cechach neurotycznych posłużono się testem istotności różnic pomiędzy dwoma średnimi wynikami dla dwu prób niezależnych (test *t* Studenta).

Porównanie rozumienia sensu metafor przez osoby o cechach neurotycznych i osoby twórcze

Hipoteza 1 dotyczyła prawdopodobnych poznawczych trudności w zrozumieniu sensu metafory literackiej, jakie mogą przejawiać osoby neurotyczne w porównaniu z osobami twórczymi. Przypuszczano, że osoby neurotyczne nie będą generowały żadnych interpretacji świadczących o zrozumieniu metafory bądź też wygenerowane przez nie interpretacje zostaną uznane przez sędziów kompetentnych za błędne.

Ponieważ wartość *t* okazała się nieistotna statystycznie, nie wykazano różnic między średnimi rozumienia sensu metafor przez osoby o cechach neurotycznych i osoby twórcze. Prawidłowość ta powtórzyła się w wypadku każdej z czterech metafor – wydawać by się mogło, że ich interpretacja (zrozumienie) nie sprawiła grupie neurotycznej widocznych trudności. Należy jednak zasugerować, że istotne różnice pomiędzy grupami mogłyby wystąpić w wypadku zastosowania materiału badawczego o szerszym zakresie (interpretacja jedynie czterech metafor nie była zadaniem nastrożającym osobom badanym większych trudności, o czym świadczyć może krótki czas wykonania zadania – 15-20 minut).

Dodatkowo chciałabym zaznaczyć, że pomimo staranności w doborze do arkusza badawczego metafor – nie funkcjonujących w rozumieniu potocznym – ich interpretacja mogła być ułatwiona poprzez odwołanie się do systemu pojęć osób badanych. I tak np. metafora „odciski słów” mogła uruchomić w badanych skojarzenia związane z terminem „słowa”, które umiejętnie ze sobą powiązane mogły dać efekt w postaci pozornego zrozumienia całości zwrotu metaforycznego. Nie należy zapominać, że osoby badane z grupy eksperymentalnej były uczniami klasy maturalnej i interpretację metafor potraktowały zapewne zadaniowo, tak jak każdą analizę utworu literackiego, do której w związku z maturą z języka polskiego były intensywnie przygotowywane³.

Porównanie rozumienia tonu emocjonalnego metafor przez osoby o cechach neurotycznych i osoby twórcze

Hipoteza 2 dotyczyła utrudnień w rozpoznaniu tonu emocjonalnego metafor, jakie mogą wystąpić u osób o cechach neurotycznych. Założono, że może się to przejawiać przypisywaniem metaforom „smutnym” emocji radości i *vice versa* (dychotomia smutek–radość jest jedynie wyrazistym przykładem, jednakże hipoteza dotyczy wszystkich emocji przeciwstawnych, jakie osoba badana mogła błędnie przypisać danej metaforze). W skrajnych przypadkach interpretacja emocjonalnie nacechowanej metafory mogła być pozbawiona jakiegokolwiek emocji (w instrukcji celowo nie proszono o ich uwzględnienie), co powinno znaleźć wyraz w ocenie sędziów kompetentnych. Istotne statystycznie różnice w rozumieniu tonu emocjonalnego metafor w obu grupach badanych wystąpiły w przypadku metafory rzeczownikowej „odciski słów” (por. tabela 2).

Tabela 2.

Porównanie median ocen rozumienia tonu emocjonalnego metafory przez osoby o cechach neurotycznych i osoby twórcze

Średnia w grupie

Metafora	Neurotyków	Osób twórczych	Wartość <i>t</i>	<i>p</i>
„Odciski słów”	2,43	3,05	-2,29*	0,03
„Topić myśli w kubku kawy”	2,60	2,57	0,10 n	0,92
„Zszywam siebie po kawalku”	2,80	2,89	-0,34 n	0,73
„Gromobicie ciszy”	2,70	3,17	-1,60 n	0,11

n – wartość nieistotna statystycznie; * wartość istotna statystycznie.

³ Mogą o tym świadczyć uwagi czynione przez nich niejednokrotnie na marginesach arkusza badawczego (np. w przypadku metafory „gromobicie ciszy” kilkakrotnie podano źródło, z którego ona pochodzi: „*To jest wiersz «Z Tatry» Przybosa*”, zaś jeden z badanych miał sobie wręcz „za złe”, że źródła tego nie pamięta: „*Nie mogę sobie przypomnieć, kto używał tych metafor. To moja kłeska, bo podobno byłam niezłą humanistką*”).

ROZUMIENIE METAFOR JĘZYKOWYCH

Różnicę tę uzyskałam, porównując ze sobą mediany ocen sędziów kompetentnych, nie zaś średnie tych ocen, aby zminimalizować efekt wrażliwości średniej na wyniki skrajne. Rozszerzenie badań o analizę jakościową pozwoliłoby dodatkowo stwierdzić, czy różnica w rozumieniu tonu emocjonalnego metafory została spowodowana błędnym odczytywaniem znaku emocji, jaką była nacechowana metafora rzeczownikowa, czy też niedostrzeganiem tej emocji w ogóle.

Rozumienie metafor a emocja lęku

Biorąc pod uwagę, że lęk jest u neurotyków emocją dominującą (Horney, 1993), postanowiłam dodatkowo sprawdzić, czy w istocie interpretacje metafor dokonane przez osoby o cechach neurotycznych będą nacechowane lękowo. Interesowało mnie również, czy wystąpią pod tym względem istotne różnice w porównaniu z osobami twórczymi. Z analizy wypowiedzi osób badanych wynika, że metafory: „*odciski słów*”, „*topić myśli w kubku kawy*”, „*zszywam siebie po kawałku*” nie budzą skojarzeń lękowych (zarówno w grupie osób o cechach neurotycznych, jak i w grupie kontrolnej). Częste występowanie emocji lęku w wypowiedziach osób badanych zachodzi przy interpretacjach znaczenia metafory „*gromobicie ciszy*”, dlatego też na jej przykładzie postanowiłam zbadać ewentualne różnice pomiędzy grupami. Oto przykłady interpretacji metafory „*gromobicie ciszy*” nacechowane lękowo: „Cisza hałasuje, wywołując lęk”, „Natężenie ciszy jest bardzo duże, wywołuje lęk i przerażenie”, „Cisza ogromna, przerażająca, ogarniająca nas i pochłaniająca”, „Groza, panika, strach”, „Bardzo nerwowa chwila”, „Chwila przed otrzymaniem wyroku”, „Gdy ktoś boi się ciszy i za wszelką cenę pragnie ją zagłuszyć”.

Interpretacje pozbawione komponentu lęku wyjaśniały znaczenie metafory „*gromobicie ciszy*” za pomocą określeń: „głucha cisza”, „głuchota”, „brak szmeru”, „brak odpowiednich słów” – należy zauważyć, że tego typu interpretacje nie niosą ze sobą w ogóle żadnych emocji (ani negatywnych, ani pozytywnych).

Częstotliwość występowania interpretacji nacechowanych lękowo i pozbawionych emocji lęku (rubryka „inne”) w obu grupach badanych przedstawia tabela 3.

Tabela 3.

Rodzaje interpretacji metafory „gromobicie ciszy” generowanych przez osoby o cechach neurotycznych i osoby twórcze

	Interpretacje		
	Lękowe	Inne	Ogółem
Neurotycy	13	17	30
Osoby twórcze	6	23	29

$$\chi^2 = 3,46; p = 0,063.$$

Różnica w generowaniu lękowych interpretacji metafory przez osoby neurotyczne i osoby o cechach twórczych zbliża się do poziomu istotności. Oznacza to, że osoby o cechach neurotycznych są skłonne do odczytywania emocji lęku w tych metaforach, w których emocja taka potencjalnie występuje, i że robią to znacząco częściej niż osoby twórcze.

Właściwe zrozumienie metafory wymaga od odbiorcy pewnych zdolności twórczych oraz kompetencji poznawczych w postaci umiejętności abstrahowania (desemantyzacji znaczeń zawartych w kodzie abstrakcyjnym).

Zgodnie z założeniem o hamującym zachowania twórcze wpływie negatywnych emocji, uznałam, że prawidłowość ta może dotyczyć neurotyków, których stosunek do świata nacechowany jest lękowo. Stosownie do założonej hipotezy, powinni oni odznaczać się gorszym rozumieniem sensu i tonu emocjonalnego metafor.

Hipoteza o gorszym rozumieniu przez osoby neurotyczne tonu emocjonalnego potwierdziła się jednak tylko w przypadku jednej metafory.

Przypuszczam, że niepotwierdzenie hipotezy o istnieniu różnic między grupami w zakresie rozumienia metafor mogło zostać spowodowane selektywnym doбором osób badanych do grup, jak również mało precyzyjną instrukcją dla sędziów kompetentnych w drugim etapie badania. Dlatego też interesujących wskazówek mogłoby dostarczyć powtórzenie badania na większej próbie, przy zastosowaniu takiego arkusza ocen dla sędziów kompetentnych, na którym ocenialiby oni stopień zrozumienia metafory w zakresie kilku wyselekcjonowanych kategorii.

Dalsze badania mogłyby przybliżyć to interesujące zagadnienie, jak również wskazać, w jakim stopniu cechy neurotyczne są tutaj istotnym inhibitorem twórczości, w jakim zaś rolę tę odgrywają inne czynniki.

Uważam, że jest to zagadnienie interesujące zarówno z punktu widzenia psychologii osobowości, jak i psychologii twórczości. Jeżeli w istocie „sztukę kształtuje i określa jej odbiorca”, fascynujące pozostaje pytanie, jaki kształt nadaje jej tak specyficzny odbiorca, jakim jest osoba o cechach neurotycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Balcerzan, E. (1980). Metafora a interpretacja. *Teksty*, 6, 54, 37-59.
- Brzozowski, P., Drwal, R. (1995). *Kwestionariusz osobowości Eysencka. Polska adaptacja EPQ-R*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Cohen, L. J. (1979). The semantics of metaphor. [W:] Ortony A. (red.), *Metaphor and thought* (s. 64-75). Cambridge University Press.
- Dobrowolski, R. (1992). Rozumienie tekstu. [W:] M. Materska, T. Tyszka (red.), *Psychologia i poznanie* (s. 210-230). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eysenck, H. J. (1960). Opis i pomiar osobowości. *Psychologia Wychowawcza*, 17, 257-277.
- Grochowiak, S., Maciejewski, J. (1973). *Poezja polska. Antologia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Horney, K. (1993a). *Nerwica a rozwój człowieka*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Horney, K. (1993b). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Horney, K. (1994). *Nasze wewnętrzne konflikty*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Kozielecki, J. (1992). Twórczość i rozwiązywanie problemów. [W:] M. Materska, T. Tyszka (red.), *Psychologia i poznanie* (s. 197-208). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988). *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: PIW.
- Lubart, T. I., Getz, I. (1997). Emotion, metaphor, and the creative process. *Creativity Research Journal*, 10, 285-301.
- Łukasik, A. (1990). Struktura procesu twórczego. *Przegląd Psychologiczny*, 33, 473-484.
- Maruszewski, T., Ściagała, E. (1995). Poznawcza reprezentacja emocji. *Przegląd Psychologiczny*, 38, 245-278.
- Nęcka, E. (1987). *Proces twórczy i jego ograniczenia*. Kraków: UJ.
- Obuchowski, K. (1970). *Kody orientacji i struktura procesów emocjonalnych*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski, K. (1985). *Adaptacja twórcza*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Porębski, M. (1980). Czy metaforę można zobaczyć? *Teksty*, 6, 54, 61-78.
- Przyboś, J. (1989). *Sytuacje liryczne. Wybór poezji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Seitz, J. A. (1997). The development of metaphoric understanding: implications for a theory of creativity. *Creativity Research Journal*, 10, 347-353.
- Sillamy, N. (1994). *Słownik psychologii*. Katowice: Wydawnictwo Książnica.
- Thomas, D. (1974). *Wiersze wybrane*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

ANEKS

Przykładowe wypowiedzi osób badanych ocenione jednomyślnie przez sędziów kompetentnych:

Wypowiedź A (rozumienie sensu metafory „*odciski słów*” ocenione na „5”):

„Słowa, które pamiętamy, o których nie możemy zapomnieć. Zostały wypowiedziane w przeszłości, ale tkwią w naszym sercu długo, nie możemy się ich pozbyć. Odciski słów mogą bardzo zranić, zresztą najczęściej właśnie bołą, ranią, przez nie cierpimy. Ale zdarza się czasami, że słowa te są wesołe, wspominamy je z radością... i cierpimy, że już nigdy nie usłyszymy ich na nowo”.

ROZUMIENIE METAFOR JĘZYKOWYCH

Wypowiedź B (rozumienie sensu metafory „*topić myśli w kubku kawy*” ocenione na „1”):

„Delektować się smakiem kawy porannej”.

Wypowiedź C (rozumienie tonu emocjonalnego metafory „*gromobicie ciszy*” ocenione na „5”):

„Cisza, nuda, smutek, osamotnienie, opuszczenie, brak miłości, cztery ściany. Gdy cisza atakuje nas nagle, bardzo intensywnie, wtedy, gdy tego nie chcemy. Taka cisza jest bardzo bolesna, podczas takiego gromobicia ciszy ludzie cierpią (cierpię ja)”.

Wypowiedź D (rozumienie tonu emocjonalnego metafory „*zszywam siebie po kawałku*” ocenione na „1”):

„Tracenie własnej osobowości”.